

ВПЛИВ СОЦІАЛЬНОГО ТА ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ З ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ

Вовченко Ольга Анатоліївна

доктор психологічних наук,
старший науковий співробітник
відділу освіти дітей з порушеннями слуху
Інституту спеціальної педагогіки та психології
імені Миколи Ярмаченка НАПН України

Анотація: Автором розкрито науково-теоретичне та практичне значення для дітей з порушеннями слуху таких дефініцій як «емоційний інтелект» та «соціальний інтелект». Розглянуто сутність наукових категорій, складові, функції, історію їх вивчення у вітчизняних та зарубіжних дослідженнях науковців. Окреслено важливість їх формування у навчальному та виховному процесі дітей з порушеннями слуху, як однієї з адаптаційних складових, що сприяє ефективній соціалізації у сучасному динамічному соціуму.

Ключові слова: порушення слухової функції, дитина з порушеннями слуху, емоція, почуття, емоційний інтелект, соціальний інтелект, соціалізація.

Умови, в яких відбувається соціалізація осіб з порушеннями психофізичного розвитку, наприклад, глухих і слабкочуючих, часто несприятливі внаслідок обмеженої здатності встановлювати і підтримувати необхідні контакти з іншими людьми. Відтак, питання вивчення факторів, що сприяють успішній соціально-психологічній адаптації осіб, зокрема дітей з порушеннями слуху, залишаються актуальними і вимагають подальшого нагального наукових та практичних досліджень.

Соціальний та емоційний інтелект є, наразі, одними з основних показників не лише успішної адаптивності особистості дитини, він є індикатором якості її соціалізації, поряд із комунікативними здібностями,

комунікативними компетентностями особистості, емоційною саморегуляцією та рефлексією.

Провідними психологічними чинниками у соціальному та емоційному інтелекті є чутливість, чуйність, уміння оцінювати емоційний стан іншої людини, комунікабельність; фізіологічними факторами – реактивність та лабільність нервової системи, домінування першосигнальних функцій. «Ядром» соціальних здібностей (тобто «соціального інтелекту»), як зазначав О. Бодалев, є «сприйняття та розуміння людини людиною» [3].

Наукові дослідження, що ж стосуються вивчення емоційного та соціального інтелекту у осіб, зокрема у дітей з порушеннями слуху, недостатньо представлені в сурдопсихології. Так, В. Собкін зазначав про звуженість поля соціальної взаємодії нечуючих, великої значущості у спілкуванні таких осіб емоційного аспекту взаємодії [2]. Е. Війтар виявив, що слабчущі школярі під час опису один одного менш повно характеризують внутрішні якості, ніж чуючі діти [4]. Науковець також зазначав, що на дитину впливають не стільки та не лише самі взаємини, скільки те, як вони сприймаються та оцінюються особистістю. В. Петшак досліджував складність розуміння причин обумовленості емоційних станів [8]. В. Петрова та М. Нудельман характеризували труднощі у виокремленні та усвідомленні особистісних якостей школярами з порушеннями слуху [10]. А. Медов встановив, що уявлення глухих дітей про себе часто бувають неточними, вони менш соціально зрілі, ніж їх однолітки, але глухі діти, що мають глухих батьків більш соціально зрілі, ніж глухі діти, що народилися та виховувалися у чуючій родині [1]. Варто відмітити, що зазначені дослідження здійснили великий внесок у наукове та практичне вивчення емоційного та соціального інтелекту у дітей з порушеннями слуху.

Поняття «емоційний інтелект» і його дослідження виникли в контексті розробки проблематики соціального інтелекту, проте на сучасному етапі розвитку наукового знання проблематика емоційного інтелекту є цілком самостійним науковим напрямом для психологопедагогічних досліджень у

сурдопсихології. Емоційний інтелект, на думку сучасних українських дослідників характеризує здатність ефективно розуміти власну емоційну сферу: емоції та почуття, використовувати свої емоції для вирішення завдань, пов'язаних з відносинами, мотивувати себе, маніпулюючи емоціями, власним настроєм тощо [14].

Засновники теорії «емоційного інтелекту» П. Селовей та Дж. Мейєр виокремили чотири компоненти, які складають структуру емоційного інтелекту. Ці компоненти складають ієрархію, рівні якої, на думку авторів, засвоюються дитиною, потім дорослим в онтогенезі, тобто послідовно послідовно [13]. На думку авторів, ідентифікація емоцій містить низку пов'язаних між собою здібностей, таких, як сприйняття емоцій (тобто здатність помітити сам факт наявності емоції), їх ідентифікація (розуміння, що саме відчуває людина на даний момент), адекватне їх вираження (наприклад в певній конкретній ситуації), розрізнення справжніх емоцій та їх імітації.

У 1990-ті рр. з'явилися також інші моделі, що становлять інший погляд на емоційний інтелект. Найбільш відомими є моделі Д. Гоулмена та Р. Бар-Она. Д. Гоулмен характеризував свою модель через уявлення П. Селовея та Дж. Мейєра, але додав до виокремлених ними компонентів ентузіазм, наполегливість та соціальні навички. Таким чином, він поєднав когнітивні здібності, що входили в модель попередників з особистісними характеристиками [6;11;12;13].

Модель Р. Бар-Она передбачала досить широке трактування поняття «емоційний інтелект». Автор визначав «емоційний інтелект» як сукупність когнітивних здібностей, знань та компетентностей, що створюють особистості можливості для ефективною життєдіяльності [11]. Науковець виокремив п'ять сфер компетентності, які можна ототожнити із п'ятьма компонентами емоційного інтелекту. Кожен із цих компонентів складається з декількох субкомпонентів: *пізнання себе* (усвідомлення своїх емоцій, впевненість у собі, самоповага, самоактуалізація, незалежність); *навички міжособистісного спілкування* (емпатія, міжособистісні взаємини, соціальна відповідальність);

здатність до адаптації (вирішення проблем, зв'язок із реальністю, гнучкість, тобто адаптивність); *управління стресовими ситуаціями* (стійкість до стресу, контроль за імпульсивністю); *переважаючий настрій* (щастя, оптимізм) [11].

У вітчизняній психології ідеї емоційного інтелекту дотично розглянуто в роботах Л. Виготського, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна та ін. Наприклад, Л. Виготський зазначав про існування динамічної смислової системи, яка представляє собою єдність афективних та інтелектуальних процесів [5;7;9]. С. Рубінштейн, продовжуючи ідеї та роботи Л. Виготського, зазначав, що мислення само по собі є єдністю емоційного та раціонального [5].

Сучасні дослідження емоційного інтелекту представлені в роботах багатьох українських вчених, які представляють сурдопсихологію та зазначають, що рівень розвитку емоційного інтелекту в взаємопов'язаний з індивідуальними проявами самоактуалізації. Сучасні науковці зазначають, що високорозвинений внутрішньоособистісний емоційний інтелект сприяє природності емоційних проявів та позитивного самоствавлення, які, у свою чергу, дають можливість встановлювати глибокі та тісні, плідні взаємини з іншими дітьми, старшим поколінням, професійні чи дружні контакти тощо.

Таким чином, емоційний інтелект – це психічна властивість, що формується протягом життя особистості під впливом низки факторів, які зумовлюють його рівень та специфічні індивідуальні особливості.

Можна виокремити три групи таких факторів:

1. Когнітивні здібності (швидкість та точність переробки емоційної інформації).
2. Уявлення про емоції (як про цінності, про важливе джерело інформації).
3. Особливості емоційності (емоційна стійкість, емоційна чутливість та ін.).

Разом з тим, формування та розвиток емоційної сфери дітей із порушеннями слуху відбувається в досить несприятливих умовах. Так, порушення словесного спілкування частково відділяє дитину з порушенням

слуху від оточуючих його чуючих людей, створює труднощі в опануванні соціального досвіду. Відставання в формуванні і розвитку мови негативно позначається на усвідомленні своїх та чужих емоційних станів, збіднює світ емоційних переживань та труднощів формування співпереживання іншим.

Водночас, інша група умов, сприяє емоційному розвитку дітей з порушеннями слуху: увага до виразної сторони емоцій (міміка обличчя), здатність до опанування різних виразних рухів та жестів тощо. Це у процесі комунікації сприятливо позначається на розвитку емоційного інтелекту дитини з порушеннями слуху.

У дослідженнях вітчизняних та зарубіжних науковців було досліджено проблеми емоційного розвитку дітей та підлітків з порушеннями слуху, що було зумовлено неповноцінністю емоційного та мовного спілкування з оточуючими людьми з перших днів їхнього життя, що викликало деякі труднощі в процесах соціалізації та формуванні соціального інтелекту, їх адаптації до соціуму, невротичні реакції (Є. Лівайн, К. Мідоу, В. Матвеев, Н. Морозова, В. Петшак та ін). Наприклад, в роботах В. Петшака встановлено, що бідність емоційних проявів у нечуючих дошкільників лише побічно обумовлена їх особливістю слухової дисфункції і безпосередньо залежить від характеру емоційно-дієвого та мовного спілкування із дорослими [8]. Як зазначає Т. Богданова, у дошкільників з порушеннями слуху, через обмеження словесного та ігрового спілкування, а також неможливість слухати та розуміти читання оповідань, казок, ускладнено розуміння бажань, намірів, переживань однолітків [2].

Важливу роль у розвитку емоцій та почуттів у формуванні міжособистісних відносин, у формуванні соціального інтелекту має розуміння зовнішніх виразів емоцій інших людей. Діти з порушенням слуху, як зазначено в дослідженнях В. Петшака, мають виражені проблеми з розпізнаванням та інтерпретацією емоційного стану іншої особистості. При цьому, як підкреслює вчений, чіткі зовнішні прояви (міміка, жести, пантоміміка), зрозумілість та однозначність ситуації мають велике значення для адекватного пізнання емоцій

іншої особистості [8].

Більш пізнє ознайомлення з різноманіттям почуттів, емоцій, переживань людини у дітей із порушеннями слуху має низку несприятливих наслідків для дитини надалі. Так, для молодших школярів із порушенням слуху характерними є труднощі у розумінні літературних творів, причини та результатів вчинків інших людей, у встановленні причин емоційних переживань, характеру певних відносин, пізніше з'являється (і часто залишається одноманітним) співпереживання. Все це збіднює емоційний інтелект дитини з порушеннями слуху, створює в неї проблеми розуміння емоційних станів інших людей, а труднощі у висловленні своїх бажань та почуттів під час спілкування з оточуючими можуть призвести до порушення соціальних відносин, появи підвищеної дратівливості та агресивності, невротичним реакціям.

Таким чином, формування та розвиток емоційного інтелекту дітей з порушенням слуху – важливе практичне та наукове завдання, пов'язане із запитамі сучасного соціуму, освітньої та соціальної практики.

Відтак, основними напрямками роботи з розвитку емоційного інтелекту дітей з порушеннями слуху є: стимулювання інтересу дітей до емоційної складової власного стану та міжособистісних відносин; розширення у дітей відомостей, інформації, знання про емоції, почуття, переживання та їх прояви; розвиток навичок використання емоційно-експресивних засобів мови та вербалізації емоційних станів; розвиток можливості встановлення причинно-наслідкових зв'язків виникнення емоцій; формування навичок саморегуляції емоційних станів та їх проявів

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Андреева И. Биологические и социальные предпосылки развития эмоционального интеллекта. *Когнитивная психология.*: БГПУ, 2006. С. 13-19
2. Богданова Т. Сурдопсихология. Москва: Академия, 2002. 389 с.
3. Бодалев А. Восприятие и понимание человека человеком. Москва:

Изд-во Моск. ун-та, 1982. 200 с.

4. Вийтар Э. Исследование межличностных отношений и интерперсональной перцепции слабослышащих школьников. *Дефектология*. 1981. N 2 (14). С. 81-84

5. Выготский Л. Детская психология. Москва: Педагогика, 1984. Т. 4. 433 с.

6. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект. Почему он может значить больше, чем IQ. Москва: Изд-во «Манн, Иванов и Фербер», 2014. 532 с.

7. Леонтьев А. Проблемы развития психики. Москва: Мысль, 1959. 495 с.

8. Петшак В. Подросток с дефектом слуха: ценностные ориентации, жизненные планы, социальные связи. Эмпирическое исследование. Москва: ЦСО РАО, 1999. 186 с.

9. Рубинштейн С. Психология умственно отсталого школьника: уч. пос. Москва: Просвещение, 1986. 192 с.

10. Специальная психология. Москва: Издательский центр «Академия», 2005. 464 с.

11. Bar-On R. Emotional Intelligence Inventory (EQ): Technical Manual. Toronto, Canada: Multi - Health Systems, 1997.

12. Goleman D. Emotional intelligence. New York: Bantam Books, 1995. 352 p.

13. Mayer J., Salovey P. What is emotional intelligence? In: P. Salovey, D.J.Sluyter (Eds.), Emotional development and emotional intelligence: Educational implications. New York, NY: Basic Books, 1997.

14. Vovchenko O. Social (archetypal) component in the formation of emotional intelligence of children with special needs. *American Journal of Fundamental, Applied & Experimental Research*. № 2(13). 2019. P. 178-186.